

УДК 343.9

О.М. ЛИТВИНОВ, канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРО ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Ключові слова: соціально-правовий механізм, протидія злочинності

Актуальність розробки концептуальних засад функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності обумовлена не лише теоретичними, але й практичними потребами подальшого реформування системи влади, розробки нової політики, стратегії та тактики протидії сучасним кримінальним загрозам і негативним соціальним реаліям, що відповідає життєво важливим інтересам та прагненням народу України. Адже сьогодні уся складність процесів політичних, економічних та соціальних перетворень у країні сфокусована на необхідності вирішення єдиного комплексного завдання – забезпечення національної безпеки України. Вирішальне значення з точки зору виконання цього комплексного завдання має недопущення неконтрольованого росту злочинності, негативних змін в її структурі та формування відповідних тенденцій. Лише наукова методологія комплексного системного дослідження різних проблем функціонування механізму протидії злочинності може надати необхідні знання про ці явища та широко впровадити отримані результати у практичну діяльність.

Проблеми організації системи протидії злочинності (або її складових елементів) протягом тривалого часу, а особливо останніми роками, знайшли широке висвітлення у юридичній науці в роботах Г.А. Аванесова, О.І. Алексєєва, О.М. Бандурки, М.М. Биргеу, О.В. Бокова, В.В. Голіни, Л.М. Давиденка,

О.М. Джужи, А.Е. Жалинського, В.С. Зеленецького, О.Г. Кальмана, В.В. Коваленка, М.В. Костицького, О.М. Литвака, Г.М. Міньковського, В.М. Поповича, О.Б. Сахарова, П.Л. Фріса та ін. Проте авторами аналізувалась переважно система протидії злочинності у статистиці; проблеми ж динаміки її функціонування залишались поза увагою дослідників. Ця діалектична невідповідність потребує усунення.

Отже, метою написання цієї статті є аналіз основних положень і наукових результатів, одержаних у ході дослідження соціально-правового механізму протидії злочинності, а також ознайомлення наукової громадськості з ними. Її новизна полягає у представленні нового стилізованого наукового продукту, отриманого внаслідок узагальнення та синтезу основних дослідницьких даних монографії [1].

А.Е. Жалинський пише: “Управління має місце в будь-якій ланці попередження злочинів, оскільки сама ідея попередження полягає у впливі на певний об’єкт, тобто в управлінні ним” [2, с.141]. Г.А. Аванесов зазначає: “...якщо система профілактики правопорушень (злочинів) оцінюється з позицій системного аналізу, який передбачає, що кожний елемент вказаної системи описується з урахуванням його місця і ролі в ній, ієрархічності будови, наявності підсистем (перш за все підсистеми суб’єктів і підсистеми об’єктів), то це, у свою чергу, дає можливість вести предметну розмову про організаційну структуру системи профілактики. Саме організаційна структура відображає дану систему в цілому і окремі її елементи. Вона також втілює в собі певну стійкість зв’язків між суб’єктами профілактики (в рамках системи цих суб’єктів) і “замикає” їх на відповідні об’єкти (систему об’єктів). Тут неминуче постає питання про зміст профілактики (методи, заходи, заходи, види, форми) і про забезпечення профілактичної діяльності (організаційні засоби)... Все це дає можливість забезпечити “механізм дії” системи профілактики злочинів в цілому. Сама ж профілак-

тика (у вигляді системи) стає процесом керуванням. В цьому значенні ми і говоримо про управління профілактичною діяльністю” [3, с.365]. А.П. Закалюк звертає увагу на те, що “...проблема управління діяльністю щодо запобігання та протидії злочинності потребує нового системного викладення, в тому числі визначення через призму видової особливості його цілей, функцій, принципів, методів, механізму безпосереднього управлінського процесу в цілому, а також заходів забезпечення останнього” [4, с.377].

Тож необхідність ефективного забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, переосмислення місця та ролі протидії злочинності у державному механізмі, його зовнішньому та внутрішньому контурах, недостатня розробленість відповідних теоретичних положень, ряд організаційно-правових проблем в сфері правозастосування обумовлюють актуальність аналізу порушеної проблематики.

Її дослідження нами розпочато з визначення системи сучасної діяльності із протидії злочинності, з’ясування сутності, особливостей та значення для кримінологічної теорії та практики запровадження такої дослідної категорії як соціально-правовий механізм протидії злочинності, характеристики його структури та співвідношення з іншими суміжними системними утвореннями. На початку здійснено елементно-компонентну характеристику системи протидії злочинності шляхом визначення її умовно статичних компонентів, а саме цілей, завдань, суб’єктного складу, принципів, об’єктів і рівнів з метою виявлення інтегративних засад різних видів та напрямків діяльності на основі організаційно-правової, функціональної, інструментальної, методичної та методологічної єдності.

Щодо цілей протидії злочинності, нами доводиться принципова можливість розглядати їх з різних позицій та на різних рівнях функціонування системи. Запропоновано наступні визначення: загальносоціальної мети через комплексне забезпечення безпеки; інституційної мети через зменшення вірогід-

ності вчинення злочинів; мети організації системи через визначену позицію з приводу призначення, місця та ролі системи; функціональної мети через зниження рівня злочинності; спеціальної мети діяльності через сукупність пріоритетів тощо. Здійснено класифікацію цілей протидії злочинності за певними критеріями.

Завдання протидії злочинності визначено через різні властивості базової діяльності. Змодельовані рівні завдань протидії злочинності, зокрема на індивідуальному, спеціальному та загальносоціальному рівнях. Доведено, що під певним кутом зору, окремі функції або стадії кримінологічного процесу, зокрема прогнозування, планування, контроль, координування тощо, можуть бути розглянуті як завдання певної підсистеми протидії злочинності, якщо акцент робиться на суб’єктному складі та функціональному потенціалі.

Розглянуто систему суб’єктів протидії злочинності, яку піддано групуванню та класифікації за різними підставами. Охарактеризовано соціальні та системні властивості суб’єктів, провідні риси їх функціонального статусу. Особливу увагу приділено системі правоохоронних органів, на прикладі складових частин якої проаналізовано окремі ознаки суб’єктів, зокрема специфіку їх компетенції, функцій, інформаційних зв’язків. На основі узагальнення цих характеристик визначено низку закономірностей їх функціонування, зокрема системний характер, організаційну єдність та ієрархічність побудови системи.

В ході аналізу наступного компонента системи протидії злочинності – принципів її функціонування – розглянуто природу та сутність цієї категорії, а також визначена їх система. Встановлено, що інтегративні зв’язки, які існують на рівні визначення основних засад функціонування системи (тобто принципів), можуть бути покладені в основу оцінки та вимірювання ефективності діяльності.

Розглянуто рівні та об’єкти протидії злочинності. Рівні кримінологічної діяльності

диференційовано за різними підставами, зокрема з позицій виділення групового суб'єкту діяльності, за суб'єктно-функціональним змістом діяльності, а також з об'єктно-функціональної її сторони. На підставі аналізу існуючих у науці точок зору стосовно об'єктів кримінологічної діяльності та їх порівняння, зокрема із об'єктами кримінологічного впливу та управління протидією злочинності, зроблено висновок, що аналізована система як вид соціальної практики і соціальна цінність відображає суспільні відносини саме з приводу та у зв'язку з протидією злочинності, тому саме вони (відносини), а не їх недоліки, є її об'єктом. При цьому зроблено акцент на необхідності урахування процесів віктимізації суспільних відносин.

На підставі дослідження компонентів протидії злочинності встановлено, що системний їх характер обумовлює існування розгалуженої сукупності зв'язків та відносин між відповідними елементами, які постійно видозмінюються та комбінуються. Визначено різні форми відображення цих зв'язків, які розглянуто через призму системних понять цілого, частини, елемента, компонента, інтегративної якості та функції, що дозволило встановити контури базової діяльності. Доводиться, що структурування цілісної сукупності зв'язків між елементами системи протидії злочинності, а також різних форм їх проявів у вигляді динамічно змінюваних взаємодій та взаємозалежностей, виводить нас на новий рівень аналізу із залученням категорії "соціально-правовий механізм" функціонування названої системи.

Підкреслюється діалектичний зв'язок, що існує на рівні формування вихідних засад розробки шуканої дефініції з одночасним акцентом на її організаційно-правовій сутності. Вказана сутність також аналізується за допомогою порівняння даної категорії із суміжними, зокрема механізмами правового регулювання, управління, кримінально-правового впливу та кримінального переслідування. Запропоновано наступне визначен-

ня соціально-правового механізму протидії злочинності – це інтегрована цілісна сукупність необхідних і достатніх функціональних і правових елементів, за допомогою яких суб'єкт формує раціональну систему впливу на фактори злочинності, забезпечує ефективне здійснення кримінологічного процесу, досягаючи тим самим результативного виконання завдань і функцій, покладених на систему протидії злочинності.

Обґрунтовано, що для сучасної кримінології дослідження соціально-правового механізму протидії злочинності є актуальним та значущим, адже, незважаючи на суттєві досягнення у розвитку кримінологічних знань, в науці дотепер існує кілька принципових проблем, які не знайшли свого остаточного вирішення. Однією з таких проблем є впровадження у практику сучасних методів оптимізації діяльності на основі якісно нового за суттю та змістом полідисциплінарного механістичного підходу, зокрема щодо протидії злочинності.

Сутність названого підходу полягає у постановці проблеми (завдань дослідження), у виділенні з об'єктивної дійсності (оточуючого середовища, своєрідної "системи систем") однієї певної системи, що відповідає завданням і масштабам дослідження. Це виділення обов'язково повинно бути здійснено в цілому, з усіма складовими її підсистемами і елементами, навіть із найбільш істотними елементами оточуючого цю систему зовнішнього середовища, а потім у дослідженні її структури (тобто елементів і взаємозв'язків між ними), дослідженні функцій, генезису її розвитку, побудові моделей, експериментуванні з ними, прогнозуванні проявів системи, аналізі та синтезі результатів з метою розробки пропозицій із удосконалення та оптимізації її діяльності.

Методологію дослідження соціально-правового механізму протидії дослідження розглянуто через з'ясування суті механістичного підходу до аналізу правових феноменів. Визначено вихідні засади та зв'язки вказаного підходу із системним, структурним та

функціональним аналізом, моделюванням тощо. Через призму аналізу сутності діяльності щодо протидії злочинності досліджується її природа та структуруються окремі складові елементи шуканого механізму, а саме функції, методи кримінологічного впливу, юридичні чинники і правозастосовчі відносини.

Охарактеризовано середовище функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності. Аналізові піддано умови та фактори, які складають основу детермінації відповідних процесів, зокрема економічні, політичні, організаційно-управлінські, психологічні тощо. Запропоновано розгалужену систему заходів правового, правоохоронного, економічного, організаційного, політичного, ідеологічного та інформаційного характеру, які повинні якісно вплинути на тенденції трансформації середовища функціонування механізму.

Наступну частину авторського монографічного дослідження присвячено аналізу сучасного стану правового забезпечення протидії злочинності, класифікації правових чинників і засобів юридичної техніки, що застосовуються в різних системах нормотворчості, а також характеристиці практики реалізації правозастосовних механізмів в діяльності судів та правоохоронних органів України. Окреслено систему юридичних чинників функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності, визначених різними законодавчими актами. Концептуальну основу правового регулювання функціонування системи становлять норми Конституції України, Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів, а також Законів України. Останні поділено на три групи, які включають, зокрема: акти, що фіксують "набір" і зміст заходів забезпечення функціонування соціально-правового механізму стосовно окремих напрямків діяльності з протидії злочинності; акти, що фіксують правовий статус і компетенцію окремих суб'єктів протидії злочинності у вказаній сфері; акти, що фіксують окремі питання

забезпечення функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності. За результатами аналізу визначено основні закономірності відповідних процесів правового регулювання та проблеми, притаманні цьому, а також сформульовано концептуальне бачення організації та здійснення подальшої правотворчості у системі.

У системі нормативно-правових чинників соціально-правового механізму протидії злочинності, врегульованих підзаконними актами, розглянуто відповідні акти Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, програмні документи з окремих питань, а також відомчі та міжвідомчі акти, які представляють відповідну правотворчість суб'єктів протидії злочинності. На підставі проведеного змістовного аналізу цих документів визначено основні тенденції відповідного правового регулювання та перспективи подальшої трансформації.

Проблеми практики реалізації правозастосовних механізмів протидії злочинності розглянуто через призму співвідношення правотворчості і правозастосування у системі базової діяльності, а також необхідності диференціації кримінологічного впливу. За результатами проведеного емпіричного дослідження визначено найактуальніші проблеми, зокрема щодо створення механізмів забезпечення заходів державного захисту життя, здоров'я і майна суддів, посадовців правоохоронних і контролюючих органів, а також забезпечення безпеки інших учасників судочинства; використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі; реалізації комплексних заходів кримінологічного впливу, визначених законодавчими актами та програмними документами; інформаційно-аналітичного забезпечення протидії злочинності тощо. На підставі аналізу вказаних проблем окреслено перспективні напрямки реформування відповідних практик.

Встановлено особливості реалізації профільних кримінологічних функцій (організа-

ції, прогнозування, планування і контролю), їх загальні та спеціальні форми проявів, а також місце та роль в системі шуканого механізму. Крім того, охарактеризовано систему їх взаємозв'язків та взаємозалежностей, а також проблеми інтеграції в рамках базової функції протидії злочинності.

У сукупності методів кримінологічного впливу поряд з переконанням та примусом визначено й інші методи загальної та спеціальної спрямованості. Приділено увагу характеристиці таких груп загальних методів як економічні, організаційно-управлінські та соціально-психологічні. Спеціальні методи протидії злочинності у свою чергу класифіковано також за певними підставами. Охарактеризовано специфіку прояву таких методів як регламентування, рекомендація, правового виховання, разового впливу, еталонного зразку, удосконалення, еволюції, експерименту тощо.

Обґрунтовано висновок про те, що в сучасних кримінологічних дослідженнях проблем організації та здійснення діяльності із протидії злочинності не можна не враховувати віктимологічний її аспект, адже він відзначається суттєвою специфікою та істотно впливає на процеси формування та розвитку як внутрісистемних, так і зовнішніх зв'язків. Специфіку процесів та основні параметри віктимізації простежено на прикладі корисливо-насильницької злочинності. Доводиться, що процеси віктимізації є складними системними утвореннями, урахування специфіки яких є необхідним елементом формування системи кримінологічного впливу в рамках відповідного різновиду соціально-правового механізму. Визначено специфіку заходів віктимологічної профілактики у загальній системі кримінологічного впливу та показано принципову можливість ефективного інтегрування різних структур діяльності.

Ефективність реалізації антикриміногенного потенціалу в системі визначено через необхідність законодавчого врегулювання питань організації і здійснення протидії злочинності на основі сформульованої і у відпо-

відному порядку затвердженої концепції, проект якої запропоновано. Встановлено принципові моменти, які потребують концептуального вирішення, а саме: організаційні питання, взаємовідносини суб'єкт-суб'єкт і суб'єкт-об'єкт протидії злочинності та запровадження регламентованого процесуального порядку початку і завершення кримінологічного впливу на підставі відповідних рішень, структура яких окреслена. Крім того, розглянуто проблеми створення нової наукової парадигми закону "Про профілактику злочинів", його концептуальні положення, юридичні засоби нормотворення, а також концепція закону "Про кримінологічну експертизу".

Інший напрямок удосконалення соціально-правового механізму протидії злочинності розглянуто через призму оптимізації інтегративних зв'язків між такими його елементами як цілі, завдання, функції, методи відповідної діяльності, а також суб'єктним складом. Запропоновано конкретні напрямки і форми оптимізації названих зв'язків через комплексне вирішення питань забезпечення режиму законності в базовій діяльності, створення ефективною моделі функціонування шуканого механізму та його апробації на практиці, удосконалення організаційно-штатних структур суб'єктів протидії злочинності.

Що стосується системи оцінки ефективності функціонування механізму протидії злочинності, то відповідну проблематику розглянуто з точки зору визначення підходів до оцінки ефективності, розробки системи її критеріїв та конкретних якісних і кількісних показників. Запропоновано три можливих варіанти оцінки та вимірювання ефективності на основі „бальних оцінок”, „ранжирування” та оцінки неспостережуваних перемінних шляхом моделювання експериментальних і емпіричних значень спостережуваних перемінних, що відображають динамічну сутність і функціональність шуканого механізму.

Нами зроблено узагальнюючий висновок: якщо виділені елементи соціально-правового механізму протидії злочинності закономірно пов'язані між собою, то таким самим чином

– закономірно – між собою пов’язані і напрями, і форми базової діяльності. Ієрархічно збудована сукупність системоутворюючих елементів, як результат дослідження шуканого механізму, логічно перетворюється на структуровану за різними підставами діяльність, підпорядковану певним соціальним інтересам. При цьому аксіомою визнано те, що декілька елементів в результаті синтезу утворюють стійкі поєднання – залежності, підпорядковані дії стабільних закономірностей. Виходячи з цього, один зв’язок ми можемо виділити, а наступний зв’язок – “обрахувати”, виходячи з першого, і т. д. В результаті є можливість отримати закономірний зв’язок між соціально-правовим механізмом протидії злочинності, його науковою концепцією і практичною діяльністю. Отже, доведено справедливості сформульованої дослідницької гіпотези стосовно того, що саме в моделі механізму протидії злочинності відображаються такі зв’язки та їх відно-

шення, наслідки яких дозволяють формувати структури базової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія / О. М. Литвинов. – Харків : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 446 с.
2. Жалинский А. Э. Специальное предупреждение преступлений в СССР: вопросы теории / А. Э. Жалинский – Львов : Изд-во «Вища школа», 1976. – 193 с.
3. Аванесов Г. А. Криминология / Г. А. Аванесов. – М.: Академия МВД СССР, 1984. – 500 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: У 3 кн. / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007– . – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. – 2007. – 424 с.

Литвинов О. М. Про основні результати дослідження соціально-правового механізму протидії злочинності / О. М. Литвинов // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 238–243 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/091omcpz.pdf>

Проаналізовано основні результати авторського монографічного дослідження. На підставі отриманих дослідницьких даних розкрито сутність даного механізму, його елементну структуру, змістовні ознаки. Запропоновано шляхи імплементації окремих положень у науково-практичну діяльність.

Литвинов А.Н. Об основных результатах исследования социально-правового механизма противодействия преступности

Проанализированы основные результаты авторского монографического исследования. На основе полученных исследовательских данных раскрыты сущность данного механизма, его элементная структура, содержательные признаки. Предложены пути имплементации отдельных положений в научно-практическую деятельность.

Litvinov A.N. About the Basic Results of Research of a Social-Legal Mechanism of Counter-action of Criminality

The main results of author's monograph are analyzed. On the basis of the received research data the essence of the given mechanism, its element structure, substantial signs are opened. Ways of implementation of separate regulations in scientific and practical activity are offered.